

A FELVIDÉKI VÁROSOK SORSA.

Ebben a fejezetben a felvidéki városok sorsa és bennük a magyarság élete érdekel bennünket. A háború utáni fejlődés húsz esztendejét szembeállítom a háború előtti helyzettel, hogy megfelelő értékítéllehez juthassak a cseh megszállásnak a városi magyarságra gyakorolt hatásairól. Annál is inkább csábít ez az eljárás, mivel a szlovák írók és politikusok sokszor hivatkoznak a háború előtti nemzetiségi elnyomásra és annak mélységeivel a magyarság jobb helyzetét bizonyítják az egykori Szlovákiában.

A magyar városok esettsége és kezdetlegessége, mint tudjuk, legszomorúbb fejezete volt történelmünknek. A magyar városiasság milyen szomorú képe tárul például elénk Fényes Elek „Magyarország leírása” című munkájából! A múlt században, a negyvenes évek elején, Angliában a lakosság fele, Franciaországban pedig egyharmada városlakó, nálunk csak minden kilencedik ember lakik városban s mindössze 20 város lakossága haladja meg a tízezret. S városaink képe milyen szomorú! Más népek modern történelme meg sem érthető, ha a várost nem tekintik fejlődésük motorának. No és mennyiben hajtotta a város a mi történelmünket? Bizony alig-alig. A múlt

század negyvenes éveiben a lakosság egyharmcötöde foglalkozik csak iparral Magyarországon! A magyar városfejlődésben a felvidéki városokra mindég bizalommal szoktak tekinteni. Ezek a városok azonban sokáig elzárt, önmagukba forduló életet éltek. Amikor polgári forradalmi úzó- és hajtóerőre lett volna a magyar átalakulásnak szüksége, amikor az egész országot a nyugati polgári átalakulás szele söpörte végig, akkor a felvidéki városokban veszendő céhpolgárok, vagy puha, a rendi hatalommal szemben szervilis német patriciusok marcipán-nemzetsége élt, akik nem tudtak a nagy átalakulás végrehajtóivá fejlődni és akiket éppen ezért találóan marcipán-polgároknak nevezett valaki.

Valahogy úgy alakult, hogy Magyarországot nem a városok emelték a modern állam rangjára. Az ország emelte fel a városokat, illetőleg nyitotta meg előttük a fejlődés távlatait. Azt azután már megelégedéssel szögezhetjük le, hogy a városaink éltek is ezzel a lehetőséggel. Ahhoz kétségtelenül nem voltak elég erősek, hogy maguk rázzák le a feudális kötöttségeket. De amint megszabadították őket ezektől, a fejlődés élére szöktek. A sajnálatos csak az, hogy az európai viszonyokhoz mérten nem a maga idejében történt mindez. Ha a rendi alkotmányt el is távolították nálunk 1848-ban a fejlődés útjából, egy évtizedet lekapcsolt a Bach-korszak elnemzetietlenítése, egy másik évtizedet pedig a stagnáció évei vettek el fejlődésünkből. Ezután is hosszú idő telik el, amíg a városiasodás megindul a kiegyezés után. A modern magyar városiasodás ideje mindössze 40—50 év. Hogyan fejlődtek felvidéki városaink e rövid idő alatt?

A VILÁGHÁBORÚ ELŐTT

A modern polgári fejlődés hatalmas átcsoportosítást végzett a lakosságban a Felvidéken. A városba vándorlás és tartós letelepedés egyre érvényesebben bontakozott ki és a városi lakosság hatalmas meg-növekedéséhez vezetett. A felvidéki városiasodást éppen ezért legmarkánsabban a városi népesség megnövekedésének adatai fejezik ki. A csehek által elszakított területen lévő városok lakossága 1880-tól 1910-ig a következőképpen növekedett:

Év	1880	1890	1900	1910
A városi lakosság száma....	279.092	295.757	338.269	399.269

Ez a növekedés tíz évenként a következő képet mutatja:

Évtized	1880—90	1890—900	1900—1910
Számbeli növekedés.....	16.483	43.184	60.510
Aránylagos növekedés	5,9%	14,6%	17,9%

Az 1880. és 1910. évek között a növekedés 120.177 lelket tesz ki s ez 43,1%-os fejlődést jelent.

Amint az adatokból látható, a felvidéki városok lakossága az 1900 és 1910-es évek közé eső tíz év alatt — az iparosodás teljében — növekedett a leg-hatalmasabban úgy abszolút, mint viszonylagos tekintetben. Ennek a fejlődésnek megfelelő a lakosság átcsoportosulása is a foglalkozások terén. 1900-ban a Felvidéken még a lakosság 66,27%-a foglalkozik

mezőgazdálkodással, tíz évvel később márcsak 62,57%. Igaz, hogy itt a kivándorlás is csökkentette a mezőgazdasági lakosság számát, ugyanakkor azonban az iparral foglalkozók száma 15,78%-ról 18,39%-ra emelkedett.

A városiasodás tehát hatalmas lépésekkel haladt előre. A vidéken élő népesség száma ugyanazon 30 esztendő alatt csupán 17,5%-kal nőtt, a városi emelkedés 43,1%-ával szemben.

Az ipari fejlődés hullámverése ezek szerint a városokban erősítő csomópontokra lel. A zártéletű északi városok megmerevedett élete egyszerre felenged. A varjakat, amelyek századokig ültek a toronyórákon, pöffögő lokomotívok zaja kergeti el, s a kárpáti völgyekbe zárt helyek a céhpolgári multból megifjodva, fejlődésre kényszerítve kapcsolódnak be a polgárosodó Magyarország lüktetésébe.

Mondottuk azonban, hogy városaink nem önmaguk erejéből vívták ki fejlődésük lehetőségeit. A céhpolgári multból a történelem erőszakkal lökte őket át a modernebb fejlődés szakaszába. Ebben van némi magyarázata annak, hogy polgári életformájukat nem tudták egészen önállóan, némi öncélúsággal kifejleszteni. Az ország központjából kifutó és oda visszaforduló közlekedési hálózat sugárvonalai fűzték fel őket. Galánta, Érsekújvár, Párkány a budapesti vasútvonal mentén feküdt éppen úgy, mint Eperjes, Kassa, Miskolc, Ungvár és Beregszász. Érsekújvárról már régen gyorsvonattal lehetett utazni az ország központjába, de Nyitrával és Komárommal még mindég csak az országút és a postakocsi kötötte össze. S később a vasuti mellékvonalakat is az országos fejlődés hozta létre, de

városaink egymásközt még ekkor sem, vagy már ekkor nem érintkeztek. A központ érdekében történt alárendelődés, mintha a városfejlődés kötelező formája, magyar stílusa lett volna. Különösen azoknál a városoknál ötlött szembe ez, amelyek viszonylag későn, agrár jellegű előélet után kapcsolódtak bele az országos erők fejlődésébe. A felvidéki magyar polgár Budapestre vágott. Vidéki helyzetét csak átmenetnek érezte s végső vágya az volt, hogy a fővárosba kerülhessen.

A városok nemzetiségi szerepe

Egy szlovákiai, jelenleg felvidéki város nemzetiségi viszonyait vizsgálgatva, meg kellett állapítanom, hogy a város nemzetiségi vonatkozásban olyan, mint egy befűtött és megrakott kohó. A város nemzetiségei a kohóba rakott ércek és a polgári gazdasági fejlődés a kohó olvasztó melege. A feudális országok önálló gazdálkodásában a népek nemzetiségi sajátosságai passzív jegyek csupán. A nemzetiségek éppen ezért nyugalomban élnek egymás mellett a feudális környezetben. A polgári társadalom azonban dinamikussá teszi a népek nemzetiségi sajátosságait. A gazdasági életet úgy szervezi meg, hogy a nemzetiségi jelleg tágításával, növelésével és érvényesítésével biztosít magának egyre szélesebb fejlődési terepet. A kultúrszociológia például törvényszerű összefüggést lát az egységes nemzeti vámterület és egységes irodalmi nyelv kialakítása között. Az egyik az anyagi, a másik a szellemi javak szabad forgalmához, mindkettő pedig a nemzeti tudat kialakulásához szük-

séges. A nemzeti kultúrák városi kultúrák. A nemzeti kultúra és az urbanizálódás kialakulása szinte egyértelmű. S ebben a vonatkozásban természetes, bár nem szükségszerű, hogy valamely népnek a városiasodás jegyében fejlődő nemzeti kultúrája fölénybe kerül annak a népnek a kultúrájával szemben, amely az urbanitás tekintetében alacsonyabb szinten áll. Az amerikai Egyesült Államokba például 1820-tól 1930-ig 38 millió ember vándorolt be. Az öreg Európából csupán 33 millió. Ebben a roppant számban 9 millió ír és angol, 6 millió német, 5 millió olasz, 1 millió svéd és 4 millió közép-európai (lengyel, román, ruthén, magyar, szlovák és zsidó), aztán egy csomó dán, norvég stb. Csikágóban az amerikai bennszülöttek csak a lakosság 28%-át teszik. A bennszülöttek mellett 7% néger, 12,8% német, 11,9% lengyel, 6,6% skandináv, 57% ír, 5,4% olasz, 5% orosz, 3,6% cseh és szlovák és még sok más náció. Mivé lettek és mívé lesznek Amerikában és az amerikai városokban ezek a nemzetiségek? Ha utánpótlást kapnak is később bevándorolt rajoktól, beolvasztja őket Amerika, a világ népeinek roppant kohója! Természetes jelenség ez. A magasabb urbanitású életforma törvényszerűen szívja magába az alacsonyabb kultúrfokon élő többi népeket. Tarde és Gidding, akik a nyugati társadalmak anyagát vizsgálgatták és ebből alkották meg társadalomtudományi rendszereiket, az utánpótlást és alkalmazkodást a szociális fejlődés hajtóerejének tekintik. Ebből annyi mindenesetre igaz, hogy Amerika maradt volna a világ egyik legtarkább nemzetiségű állama az utánpótlás és alkalmazkodás társadalmi törvényeinek érvényesülése vagy érvényesítése nélkül.

Miért mentünk ilyen messzire, hogy a városodás nemzetiségi vonatkozásait bemutassuk?

Bennünket elsősorban a folyamat alapvető kérdései érdekelnek, nem pedig eltúlzott ideológiai kísérő zenéje. Érdekes megfigyelni, hogy a nemzeti öntudattal rendelkező szlovák értelmiség a háború előtt és a háború után e folyamat ideológiai elemeit vette figyelembe. Így a háború előtti magyar városiasodás terjeszkedését csaknem kizárólag az elnemzeti-etlenítésből, tehát ideológiai hatásokból igyekezett megérteni és megmagyarázni. De akkor hogy állunk a városi magyarság visszaszorulásával a háború után Szlovákia minden városában? Akkor ezt is elnemzeti-etlenítéssel lehet és kell kizárólag megmagyarázni. Štefanek Antal egy Szlovákiáról írott könyvében a szlovákság háború előtti visszaszorulását ezzel a magyar felfogással okolja meg: „Ceterum censemus Slavos esse magyarisandos”. Ez a pompás latin-magyar accusativus cum infinitivo a szlovákságnak a magyarság által történő elmagyarosítását mondja ki, mint kategórikus magyar törekvést. De hogy van az, hogy a szlovákság nemzeti felszabadulását mégis úgy vélte elérhetőnek, hogy fejlődését a térhódító magyar városi kultúrával szemben maga is egy rokon, a magáénál fejlettebbnek gondolt városias kultúrájú nép, mégpedig a nyugati csehek törekvéseihez kötötte? *A magyarság a háború előtt teljesen önerejéből bontotta ki magasabb polgári életformáját. A magyar polgári kultúra talapzatába nincsenek beépítve olyan igazságtalan javak és előnyök, amelyeket a magyar társadalom a nemzetiségi területekről hordott volna össze a gyarmati kihasználás eszközeivel.*

A felvidéki városok nemzetiségi szerepe

A városi lakosság nemzetiségi megoszlása 1880 és 1910 között a Felvidéken a következő:

Év	1880	1890	1900	1910
Magyar ...	78.041	98.736	146.083	209.708
Szlovák ...	114.055	112.706	114.581	113.374
Német ...	82.697	78.487	72.264	67.969

Ezek a számok a felvidéki városi lakosság nemzetiségi megoszlását százalékokban így tükrözik:

Év	1880	1890	1900	1910
Magyar ...	28,0	33,4	43,1	52,5
Szlovák ...	40,9	38,1	33,8	28,4
Német ...	29,6	26,6	21,3	17,0

A városlakó szlovákság száma az 1880—1910-ig terjedő három évtized alatt csupán 681 lélekkel csökkent. Itt jegyezzük meg, hogy a vidéken élő szlovákság száma 96.284 lélekkel, tehát 6,4%-kal emelkedett. Így festett hát a szlovákság általános csökkenése, visszaszorulása abban a korban, amikor — egy szlovák agitátort idézve — szlovákokból szinte ipari úton magyarokat gyártottak.

Hogy mégis bebizonyíthassák a magyarosítást, a szlovák ideológusok azt mondják, hogy a szlovákság száma a természetes szaporulattal nagyobb emelkedést ért volna el, mint valóban elért, ha nem lett volna magyarosítás. A szlovákok Josef Mráz számításait használják, amikor a szlovákok asszimilálását bizonyítják. Nos hát nézzük meg ezeket a számításokat. A szlovák statisztikus a szlovákság 1900-as állományához hozzáadja a természetes szaporulatot,

ebből levonja a kivándorolt szlovákok számát és így megállapítja, hogy a szlovákságot 129.311 lelket kitevő veszteség érte 10 év alatt, amit szerinte csak az asszimilációval lehet megmagyarázni. Hasonló eljárással a magyarság esetében 91.878 főt kitevő növekedést mutat ki, amit szintén csak az asszimiláció magyaráz meg. Ha ez így áll, akkor a magyarországi némettség 10 esztendőös 17.189 lelket kitevő csökkenését szintén csak elmagyarosítással lehet érthetővé tenni. Így áll elő az az érdekes körülmény, hogy a szlovákság és némettség együttes 146.500 főre menő asszimilációs csökkenését a magyarság 91.887 főnyi asszimilációs növekedése magyarázza. De így abba az érdekes helyzetbe kerülünk, hogy amíg ez a hatalmas szlovák-német tömeg eljutott a magyarságig, az úton valahogyan elveszett e roppant tömegnek csaknem a fele. Mert hová lett 54.622 lélek? Az asszimiláció útján elvesztett szlovák és német lakosság száma ugyanis ennyivel több az asszimilációval nyert magyarok számánál. Vagy lehetséges talán, hogy majdnem másfélszáz ezer német és szlovák magyarosított minőségében csak alig 100.000 magyart tesz ki? Ki ad erre feleletet? Így vagy a Mráz által feltételezett 12,9%-os természetes szaporodás kisebb a szlovákság esetében, vagy más irányban is folyt szlovák beolvadás. Érdekes, hogy a statisztika adatai szerint a szlovákság természetes szaporulata csak 6,4% s nem ennek a kétszerese, mint ahogy azt Mráz és a többi vérmes szlovák nemzeti ébresztők szeretnék. Mráz: „Slovensko ve svetle statistiky” — Szlovákia a statisztika tükrében című könyvében megemlíti maga is, hogy az északi szlovák megyékben a lengyelek is

terjeszkedtek a szlovákok rovására, azonban ezt a tényt számításainál figyelembe nem veszi és a lengyel terjeszkedést is a magyarság rovására tudja be. Lehetséges azonban az is, amit a vérmes szlovák szemlélet egyáltalán nem vesz figyelembe, hogy az ország területén történtek eltolódások a nemzetiségek viszonyában a belső vándorlások és települések formájában. Ha ezt a szlovákság esetében feltételezzük, akkor a szlovákság fogyása csak viszonylagos, s csak az egykori Szlovákia területén jelentett fogyást, mert ugyanazon lakosság máshol (a Délvidéken vagy Magyarországon más Felvidéken kívüli területén) a szlovák elem ottani növekedését eredményezte. Ám ha ezt a valószínűséget feltesszük a szlovákság esetében, akkor fel kell tennünk a magyarokéban is. Így a magyarságmegnövekedése magába foglal Felvidékre költözött magyarokat is. A vasút kiépítésével kapcsolatban — tapasztalatból tudjuk — nagy mértékben meg is történt ez. Érsekújvár vasuti szakintelligenciája, például a mozdonyvezetők morvaországi csehekből kerültek ki, akik később elmagyarosodtak. Ugyanígy rendeltek ki magyar családokat is szlovák vidékre. A közszolgálati fegyelmi büntetések megszokott formája volt ez.

Állításaink helyességének támogatására felhozzuk, hogy gróf Révay Istvánnak „Nemzetiségi demográfia és kisebbségünk” című munkájában foglalt számításainak az aránya a háború előtti asszimilációra vonatkozóan megegyezik a mienkkel. Mi 91.878 főnyi asszimilált magyart fogadunk legfeljebb el 1900 és 1910 között. Révay István húsz év alatt, 1890—1910 között e szám kétszeresénél valamivel többet, vagyis 199.435 asszimilált magyart

számított ki. A magyar jellegű községekben a magyarság húsz esztendőss asszimilációs növekedése 5, Pozsony, Kassa, Ungvár és Munkács törvényhatósági városokban 88, a szlovák és ruszin vidékeken pedig 115%.

Vegyük szemügyre közelebről néhány város nemzetiségi viszonyainak alakulását. Az egykori magyar népszámlálások szerint 31 nagyobb felvidéki város népessége a következőképpen oszlott meg anyanyelve szerint: (lásd 78—79 oldal)

A táblázatból többek között kiderül, hogy kevés az olyan hely, mely a szlovák vagy a német városi elem növekedését mutatná. Zavar egy kissé, hogy az utolsó két népszámlálás figyelembe vette a katonaság anyanyelvi megoszlását az egyes városokban. Igaz viszont, hogy mindenütt nem voltak laktanyák és egyébként a katonaság mindig a közvetlen vidékről vonult be s így valamiként hozzátartozott a város vidékének nemzetiségi képéhez a katonaság nemzetiségi megoszlásának figyelembe vétele is. 1880-ban a felsorolt városok közül 6 városnak van abszolút magyar, 8 városnak német s 13 városnak szlovák többsége. 1890-ben a magyarságnak 7, a szlovákoknak 12, a németeknek pedig 8 városban van döntő többsége. Ebben a tíz esztendőben a szlovákok Trencsént veszítik el. 1900-ban a magyarságnak 7, a szlovákoknak 11, a németeknek 6 városban van döntő többsége. A magyar és szlovák városok megtartják 10 évvel azelőtti helyzetüket, a németek két városban veszíti el abszolút többségét, noha más nemzetiség még nem lép a helyére. Ez a két német város Körnöcbánya és Poprád. Az eddigi számításoknál a katonaságot nem vettük figyelembe, A kato-

naság beszámításával az eredmény így alakult: magyar többségű 6, szlovák 13, német pedig 5 város. Az eredmény tehát a szlovákság számára javul. 1910-ben 9 magyar, 9 szlovák és 2 német abszolút többségű város. A magyarság a szlovákoktól meghódítja Zólyomot és Nyitrát. A németek Pozsonyban, Dobsinán, Bélabányán és Leibitzen veszítik el többségüket. A viszonylagos többség szempontjából nemcsak a magyarság erősödik, hanem a szlovákság is. Elsősorban a német városokban látjuk ezt. Ezekben a városokban, amíg a németiség száma állandóan csökken, addig a szlovákságé emelkedik. Ilyen helyek Késmárk, Dobsina, Körmöcbánya, Gölnicbánya, Bélabánya, Leibitz és Poprad. Ez pedig nem bizonyít kevesebbet, mint azt, hogy itt a szlovákság is asszimilált, ha feltesszük, hogy a németiség és szlovákság természetes szaporodása nem volt nagyon különböző. És érthető is az a jelenség, hogy a szlovákság asszimilált. Ezek az északi városok kapcsolódtak be legkésőbb a magyar polgárosulásba, a magyar ipari kultúra fejlődésébe. A legtovább aludták álmukat abban a visszasorvasztott helyzetben, amelybe az osztrák uralkodók iparpolitikája zárta őket. Ebben az esettségükben szlovák vidékeik hatása alá kerültek és elszlovákosodtak. A szlovákság nem volt városalapító nép, csak szerzett jogokkal bírt a felvidéki városokban. Amíg az országos erők nem mentek el az északi városokért, addig a magyarság alig tudott róluk valamit. Besztercéről, Varbóról, vagy Lublóról Mikszáthtól kaptunk furcsa értesítéseket. Annyit tudtunk, hogy különc és hullott arisztokraták élnek itt romladozó kastélyokban, lehetőségein és méretein felül élő dzsentrik, az autar-

A város neve	100 lakos közül				
	Magyar				
	1880	1890	1900	1910	
	katonaság nélkül			katona- sággal	
1	2	3	4	5	6
Pozsony.....	15,7	19,9	30,5	30,5	40,6
Kassa.....	39,8	66,3	64,8	75,4	76,7
Ungvár.....	74,8	64,2	81,2	79,0	80,3
Nyitra.....	28,3	37,0	47,7	47,6	59,4
Eperjes.....	19,9	25,8	39,8	38,2	48,9
Érsekújvár.....	76,9	87,4	91,7	91,2	91,4
Selmecbánya.....	10,1	16,6	19,9	19,9	41,8
Nagyszombat.....	14,8	14,2	22,8	23,7	30,3
Losonc.....	72,2	85,3	86,8	85,9	82,2
Rózsahegy.....	—	—	—	7,7	14,2
Besztercebánya.....	16,7	24,0	34,7	33,8	48,8
Léva.....	80,7	84,9	88,4	87,8	90,4
Zsolna.....	—	—	—	21,9	25,5
Zólyom.....	16,1	20,6	30,2	30,3	56,5
Trencsén.....	14,4	33,3	32,6	29,6	38,4
Lőcse.....	10,5	16,7	22,1	21,2	32,0
Rimaszombat.....	87,4	87,5	93,1	92,7	89,7
Bártfa.....	4,6	7,1	16,3	16,3	33,1
Rozsnyó.....	84,1	86,1	91,7	91,7	89,7
Késmárk.....	8,0	11,7	16,9	17,0	20,8
Dobsina.....	6,7	7,2	14,5	14,6	34,6
Szokolca.....	1,7	3,1	5,6	5,6	10,0
Modor.....	3,4	3,7	4,7	5,5	6,9
Újbánya.....	1,7	3,8	8,9	8,9	9,8
Körmöcbánya.....	6,3	11,3	19,9	19,9	33,3
Gölnicbánya.....	5,4	5,4	8,0	7,9	15,8
Szentgyörgy.....	2,9	4,8	9,0	13,4	18,5
Bélabánya.....	3,7	3,9	7,4	7,5	12,3
Leibic.....	0,9	1,0	1,8	1,7	7,7
Szepesolaszi.....	8,4	3,0	11,6	11,6	14,1
Popárd.....	4,1	8,6	16,9	17,1	30,2

anyanyelve szerint									
Szlovák					Német				
1880	1890	1900	1910		1880	1890	1900	1910	
Katonaság Nélkül			Katona- sággal		katonaság nélkül			katona- sággal	
7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
15,7	16,6	14,6	16,3	14,9	65,6	59,9	52,2	50,5	41,9
40,9	33,6	22,9	23,1	14,8	13,5	13,5	8,1	8,6	7,2
14,7	16,7	7,2	8,3	7,2	7,7	14,0	7,3	7,3	6,8
39,7	38,5	36,2	36,5	30,0	31,1	23,9	15,5	15,2	10,0
57,7	53,8	46,6	47,1	39,8	19,1	17,2	11,3	11,8	8,6
14,4	8,0	5,6	6,1	6,0	8,0	4,1	2,5	2,5	2,3
79,1	75,1	74,0	74,0	55,0	10,3	7,8	5,6	5,6	3,0
58,1	57,1	56,9	55,0	53,0	36,4	27,4	19,1	19,5	15,0
19,3	11,3	9,8	10,5	12,9	7,3	2,7	2,5	2,6	3,3
—	—	—	85,2	68,1	—	—	—	5,6	8,4
62,3	56,6	51,7	52,4	40,7	20,0	18,6	12,9	12,7	8,2
12,3	10,6	8,7	9,2	7,1	6,7	4,2	2,3	2,3	2,1
—	—	—	57,6	54,0	—	—	—	18,8	15,9
72,0	70,1	61,3	61,2	40,7	10,5	8,2	7,1	7,1	2,4
56,5	47,4	49,0	53,0	47,1	27,4	18,2	16,3	15,4	11,9
53,6	50,3	53,1	46,2	41,1	34,0	30,7	23,8	22,3	18,3
9,5	9,5	5,4	5,5	6,8	2,6	2,3	1,1	12,2	1,3
80,7	65,0	53,1	53,0	39,1	13,6	23,4	28,2	28,2	24,6
8,7	7,1	4,5	4,5	6,2	5,6	6,3	3,3	3,3	2,4
16,3	20,5	19,2	19,2	25,4	74,4	65,9	60,9	60,8	51,3
23,7	27,0	29,5	29,5	29,9	68,8	64,6	54,6	54,5	33,6
90,4	88,5	87,2	87,2	82,8	7,3	6,8	6,2	6,2	5,2
80,2	81,2	83,1	82,4	82,3	16,2	14,8	11,7	11,7	10,5
96,1	93,5	89,2	89,2	88,4	2,2	2,6	1,9	2,0	1,6
31,6	32,8	34,5	34,5	32,8	61,1	54,8	45,3	45,3	33,5
20,7	20,8	25,0	25,0	28,6	73,8	73,4	65,6	65,6	54,7
54,0	55,1	58,9	55,4	54,9	42,6	39,3	32,3	30,8	26,5
20,9	24,4	35,4	35,3	43,4	75,0	70,7	55,0	54,0	43,1
23,4	29,2	42,5	42,2	47,1	74,3	68,7	53,0	53,0	40,8
58,3	71,7	64,4	64,3	68,8	33,2	25,1	22,4	22,4	18,3
28,5	34,5	33,9	33,8	32,3	67,2	56,7	48,3	48,2	35,8

kikus tekintetes vármegye és széllal valamint politikával bélelt céhpolgárok, „pogány Filcsikek”, akik másutt már vagy száz esztendeje csak az emlékezetben éltek. Később Krúdy Gyula utazgatott a kárpáti hóesésben az északi városok felé, ahol az élet olyan mozdulatlan volt, mintha minden rézkarcokba merevült volna. Fáradt nép élt a városokban, csak élt egyszerűen és emlékezett. Unokák hajszálnyira másolták nagyanyák és nagyapák életét és így érthető, hogy — Krúdy nyelvén szólva — Szindbád, a hajós, még háromszáz év múlva is elevenen találta emlékeit. Kárpáti szél és romantika fujdogált a városok felől, amíg értük nem ment a magyar síkság és nem figyelmeztette őket szerepükre. Egy agrártermészetű ország polgárosuló igénye és lendülete bontotta ki e városokat a multból és az emlékekből és a jelenbe iktatta hagyományait, amelyeket az osztrák uralkodók gazdaságpolitikája metszett el valahol a XVIII. század elején. A világ történeleiben mindenestre egyedül álló jelenség, hogy agrárország kapat polgárosulásra százados polgári multtal rendelkező városokat. A német eredetű polgárság teljesen elerőtlenedett. Északról a szlávtság, délről a magyarság futott versenyt a felvidéki városokért. A magyarság útja akadályverseny volt. Ha a XIX. század elején megindult volna a magyar polgárosodás, mégpedig teljes erővel és szabadon, akkor a magyarság etnikailag elérte volna a kárpáti határhegyeket, másként alakult volna negyvennyolc és a világháború előtt nem lett volna pánszláv kérdés. A szlávtság etnikai erejével és nem magasabb életformájával hódított a városokban. S felróható-e, hogy a magyarság etnikai erejéhez a háború előtti 4—5 évtizedben

magasabb kultúrformát is adott? A háború előtt a magyarság bonthatta ki a legteljesebben polgári életformáját s ezzel gyakorolt vonzást a nemzetiségekre. A jegyző vagy a túlbuzgó plébános csak elidegenítette a népeket. A németséggel szemben például a magyarságnak el kellett érni a németség városias kultúrfokát, aztán meghaladnia, hogy magába gyűrhesse őket. Nem a magyarosítás eszközeivel, hanem magasabb kultúrformájával. Nemzeti kultúránk fejlődése szempontjából érdekes folyamat ez, anélkül, hogy sovinizmusnak, vagy erőszakos asszimilációnak lehetne nevezni. Így és ezért szegte Ady Endre nemzetiségi városainkra szemét, írván cikkeit a városos Magyarországról. Ady Endre a magyar, román és szláv bánat azonosságának hirdetője kívánta azt, hogy nemzetiségi városainkban a magyarság jusson számbelileg és kultúrában döntő szerephez! Ő a palotás Szegeddel a nemzetiségi városokat, az északiak közül Miskolcot, Kassát és Pozsonyt állította szembe. A palotás Szegeden magyar polgári életformát minden erőfeszítés nélkül lehetett teremteni, de a nemzetiségi városokban a magyarságnak legjobb tulajdonságait kellett kifejleszteni, hogy életformáját elfogadják a többi népek. Ez nem hódítás, hanem tulajdonképpen ajándékozás, s nem sovinizmus az, ha ezáltal a magyarság lélekszámban gyarapodik. Az Ady felsorolta városokból kettő, Pozsony és Kassa később kisebbségi sorsba jutott. A magyar vátesz reményeit Kassa úgy váltotta be, hogy 1880-tól 1910-ig a magyarság arányszámát 39,8%-ról 64,8%-ra emelte fel. Pozsonyban, a régi koronázó városban a magyarság aránya ugyanakkor 15,7%-ról 40,6%-ra emelkedett.

S általában a háború előtt a helységek számbeli nagysága és magyar jellege párhuzamos tények. Annyit jelent ez, hogy a városiasodás a magyar kultúrfejlődés jegyében történt. A 10.000 lelket meghaladó helyeknek erős magyar többsége volt. A magyarság párhuzamosan gyarapodott a mezőgazdaság, az ipar és a kereskedelem fejlődésével, vagyis az ország legmodernebb részeiben nagy többségre jutott, ellenben a régibb feudális szerkezetekben kisebbségben volt. Ahol e régibb szerkezetekből a nép magasabb kultúrfokra akart emelkedni, ott csak a magyar polgári formába emelkedhetett.

A szlovákság szellemei között hiába keresünk valakit, aki szociológiai összefüggésein keresztül igyekeznék a háború előtti korszak megértésére és megítélésére. Ezzel az időszakkal szemben a háború utáni húsz esztendőt úgy állítják oda, mint valami magasabbrendű fejlődést, ahol még a magyarságnak is jobb sorsa volt, mint a szlovákságnak a háború előtt.

Meggyőződésemmek és annak a közösségnek, melynek tagja vagyok, tartozom feleletet keresni ezekre a kérdésekre.

A VILÁGHÁBORÚ UTÁN

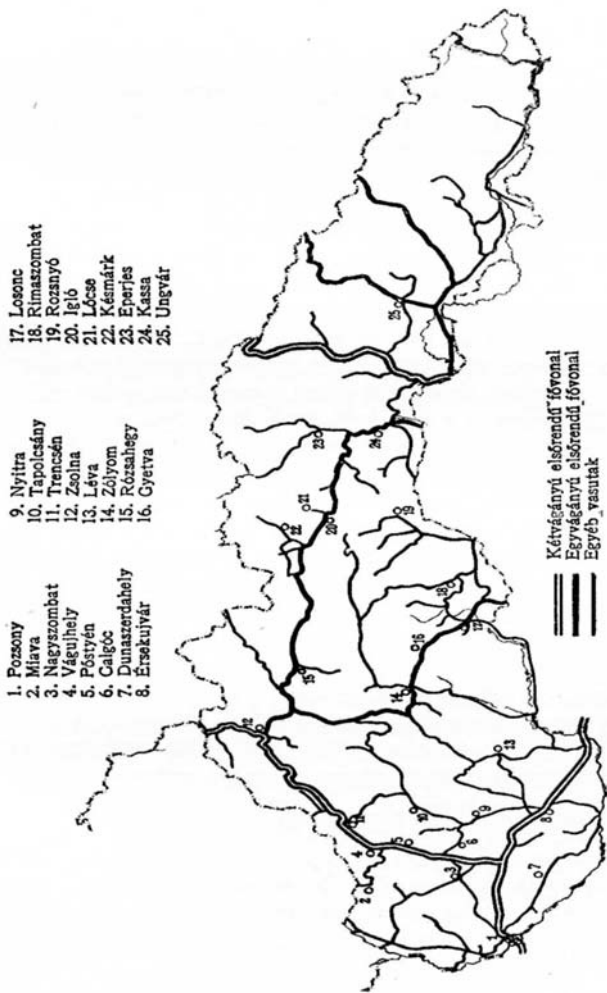
A „Szlovákiai városképek” című könyv első kötetében Tamás Mihály, az évkönyv szerkesztője, a szlovákiai városokról ezeket mondja: *„Elszakadtak egy naprendszer vonzásától, hogy másik naprendszer mozgó-taszító hatáskörében kezdjék el ingadozó bizonytalan pályájukat.”* Ez a költői kép a szlovákiai

városokról valóban igaz. A képek azonban pontos, szociológikusan és statisztikusan kifejezhető tartalma van. Megpróbálom ezt röviden feltárni.

Megszűnik a központi vonzás

A felvidéki városok háborúelőtti rendszeréről már tudunk egyet-mást. Városaink úgy kaptak erőre a modern fejlődésben, amint iparosodott Magyarország. Ez az iparosodás a 90-es és 900-as évek felé érte el tetőpontját. 1866-tól 1890-ig 1345 új üzem alakul s ez a szám 27,8%-kal növeli az ipari üzemek számát. 1891 és 1900 között 1141 üzemmel gyarapszik ipari termelésünk és ez 23,6%-os növekedést jelent. Ez a korszak jelentette városfejlődésünkben is a csúcspontot. Ebben a lendületes fejlődésben csak az volt a bántó körülmény, hogy az ország iparosodása és a városodás túlonúl centripétáisan történt. Budapesten, az ország szívében 1910-ben a népesség 4,22%-a élt, az ország gyárjellegű ipari telepeinek 20,3 százaléka volt itt. Az ország ipari munkásainak 24, az iparban alkalmazott lóerőnek pedig 21,8%-a volt az ország fővárosában. Budapesten 10.000 lakosra 11 ipartelep jutott, a többi városokban 6,8, a vármegyékben pedig 1,5. Ezt az arányt a háborúelőtti városiasodás diagrammjának, illetve a naprendszer pontos csillagképének lehet tekinteni.

Városiasodott az ország, de mintha a központért történt volna minden. Nézzünk a térképre, a vasúthálózat és a közlekedési utak kialakulására és kiderül, hogy minden jelentősebb hely a központba közvetlen lefutó sugárutak mentén fekszik.

- 1. Pozsony
- 2. Míava
- 3. Nagyszombat
- 4. Vágújhely
- 5. Póstyén
- 6. Calgóc
- 7. Dunaszerdahely
- 8. Érsekújvár
- 9. Nyitra
- 10. Tapicsány
- 11. Trencsén
- 12. Zsolna
- 13. Léva
- 14. Zólyom
- 15. Rósszegy
- 16. Gyetra
- 17. Lesonc
- 18. Rimaszombat
- 19. Roznyó
- 20. Iglo
- 21. Lécse
- 22. Kásmárk
- 23. Eperjes
- 24. Kassa
- 25. Ungvárr

Kétvágányú elsőrendű fővonal
 Egyvágányú elsőrendű fővonal
 Egyéb vasutak

Nem véletlen ez, de gazdasági meghatározottság. Pozsonyt a Duna és a vasút kötötte össze Budapesttel. A vasútvonal mentén, annak forgalma és gazdasági lüktetése által élednek fel a kisebb helyek is, Galánta, Vágsellye, Érsekújvár, Körmöcbánya, Gyetva, Fülek, Losonc, Eperjes, Kassa, Ungvár, Csap, Munkács és Beregszász. Különösen Kassa urbanitása alakult erőteljesen a központ hatása alatt. A kisebbségi sorban sokszor pótolta a központ urbanus kultúrájának ízét, amelyet a cseh uralom elzárt a magyar kisebbségtől. Nem volt véletlen, hogy a kisebbségi közösségi tudat erőteljesen áradt innen széjjel. Gazdasági tekintetben tán a legerőteljesebben a Pozsony, Érsekújvár, Párkány és Érsekújvár, Komárom véghelyek tartottak Budapesttel. Ezen a vonalon futott a Vág-, Nyitra- és a Garamvölgyének, valamint a Csallóköznek és Mátyusföldének forgalma Budapestre. S ezen kívül fontos tranzítóvonal volt ez Nyugat- és Közép-Európa, valamint a Balkán között. Párizsba ezen az úton bujdokolt néhányszor Ady Endre. Érsekújvár, Mátyusfölde gravitációs központja hirtelen fejlődik a központ vonzása és a vonzás szolgálata alatt. A kisebb helyek, mint kicsiny mellékholgók erőteljesen felsorakoznak a paraszt urbanitású központ köré. A környező falvak, Érsekújvár ösztönzése alatt nemsokára elérik az 5000-es lélekszámot s belépnek a helységek ama csoportjába, amelyet a város legalsó kategóriájának vesznek fel. Farkasd, Tardoskedd, Nagysurány már 1910-ben több mint 5000 lakosú helyek. Nemsokára Udvard és Naszvad is felfejlődik és pontos körben körülfogják Érsekújvárt, Sehol másutt a Felvidéken nem sorakozott

fel a vidék ily erőteljesen a városiasodás befogadására, mint éppen Érsekújvár körül. Kissé távolabb Gúta, a Csallóköz Mátyusföldére nyíló kapuja a Vágduna partján eléri a 10.000-es lélekszámot. Hatalmas harcot vívott felemelkedéséért. Régi vágya volt, hogy Érsekújvár felé jó utak épüljenek, hogy erre is terjeszkedhessen a „gútai nemzet”, nemcsak Komárom felé. Húsz község élén állandó harcot folytatott ez a nagy vitalitású paraszti hely a vidék gazdasági helyzetének megjavításáért.

Az államfordulat a gazdasági összefüggés szerkezetét gyökeresen megváltoztatta. A határok kialakításával a felvidéki városok olyan borzalmasan szakadtak le a központról, hogy ezt robajszerűen, kozmikus robbanásokhoz hasonlóan, tehát fizikai módon észlelni, hallani lehetett. Ez volt a fordulat legnagyobb gazdasági hatása és nagyon sok társadalmi fájdalom is ebből indult el. A városok kialakulásában nemzeti létünk kapott értelmet. Ezt a létet a központhoz tartozás jelentette csaknem teljességgel.

Ha a bolygók a központi mag vonzása révén léteznek, mihez kezdenek, ha megszűnik a központi vonzás? Kirepülnek az űrbe s addig száguldanak, amíg új sorsukat meg nem határozza a bolygók erőtere. Itt is tökéletesen ilyen volt a helyzet. Városaink egymásközt alig érintkeztek a háború előtt. Egymás számára is csak a központ révén volt jelentőségük. Nem alkottak tehát valami nagyobb elszakadt bolygó-rendszert a fordulat után. Mind-egyiknek szinte önállóan kellett kialakítani helyét a háborúutáni feltételekben. Új helyüket városaink csak akkor találták meg, amikor kialakult az új csillagkép a csehek államában. Az új központ elő-

ször jelképesen Prága lett, a valóságban a cseh tartományok ipari élete a fejlődés egy további szakaszán Pozsony, Kassa és Ungvár alakulnak mellékközpontokká, közigazgatási és gazdasági hatások következtében.

Új városalakító erők jelennek meg

Az új csillagkép kialakulása csaknem teljesen úgy ment végbe, mint a régié. A rendszer kialakulásának döntő tényezője a tranzverzális vasútvonal kiépítése lett kelet-nyugat irányban, A közlekedés előbbi, délre szaladó tengelyei teljesen elvesztették szerepüket és jelentőségüket. A tranzverzális vonal Kőrösmezőtől hosszában szelte át a Ruténföldet és Szlovákiát és három kapun keresztül kötötte az elszakított területeket a cseh tartományokhoz. Északon Oderbergen, középen a Vlára-szoroson és nyugaton Pozsonyon keresztül. Ez a vasút teljesen megváltoztatta a gazdasági összefüggéseket és a városfejlődés ütemét. Elsősorban a tranzverzális mentén fekvő városok szöktek a fejlődés élére, a távolabbi helyek lemaradtak. Rózahegy, Zsolna, Trencsén, és Nagyszombat hatalmas lökést kaptak. A távolabbi városok fejlődése megcsappant, megállt vagy teljesen visszaesett. A csehek a Felvidék századosan meghatározott és a geopolitika tényeivel délre utalt gazdasági rendszerét szétrombolták. S ha kárpótolták volna legalább ezt a vidéket azáltal, hogy a déli irányból nyugatra térítették volna a gazdasági élet lüktetését! A trianoni határok ellenére egész Szlovákia gazdasági tekintetben a magyar síkság

felé gravitál. Ez a gravitáció a külkereskedelem adatai szerint 400%-kal erősebb volt, mint a nyugati cseh tartományok gazdasági vonzása.

A változás első következménye volt, hogy a déli mellékbolygó rendszer, Érsekújvár és környéke elveszti lendületét és sorvadni kezd. Érsekújvár lakossága 1920-ban 19,000, 1930-ban alig 22.000. Farkasd, a vidéki metropolis egyik holdja 1910-ben 5391, 1930-ban viszont csak 5381 lelket számlál. Tardoskedd, a másik hold 5353-ról 6208-ra tudja csak fejleszteni lakosainak számát. Nagysurány helyzete is hasonló.

A tranzverzális vasút tehát egyoldalúan hatott a fejlődésre. De figyelembe kell vennünk még más városalakító erőket is. Láttuk, hogy Szlovákia ipara nehezen viselte a fordulatot. Sok üzem budapesti érdekeltséghez tartozott, s vagy elköltözött, vagy elköltöztették. Majd megjelentek a cseh üzemek a szlovákiai piacokon. Ebben a belső zsuffoltóságban aztán egymásután állanak le a felvidéki gyárak. Tipikusan városellenes folyamat indult meg ezáltal. Az ipari góccok nemhogy megállanak fejlődésükben, hanem a szó fizikai és élettani értelmében is visszanyomorodnak. Városok, amelyek a változás előtt boldog virulenciában éltek, sorvadni és néptelenedni kezdenek. Korompa ipartelepe leépülése folytán faluvá süllyed, holott a háború előtt éppen ipara révén emelkedett falusi sorból várossá. 1910-ben 6378 lelket számlált, 1930-ban már csak 4273-at. Visszaesnek, vagy megállnak fejlődésükben a bányavárosok is. Selmecnek 1910-ben 15.000-nél több lakója van, 1930-ban már csak 13.000. Visszaesett Gyetva is. Dobsina 348 lelket veszít, Rozsnyó

húszéves növekedése 103 lélek. Losonc annyira tönkremegy, hogy ezt alig lehet kifejezni.

Visszaemlékezve ezekre az időkre, statisztikai adatok és emlékek keverednek szemléletemben. A számokban megfogott s logikai eszközökkel érzékel-tetett helyzetet be szeretném mutatni úgy is, ahogyan a költő látta, és mutatta azt a képes ábrázolás mód-szerével. Győry Dezsőnek a „Hegyek árnyékában” című verskötetéből idézem a „Masa, az elhagyott gyár” című verset, mely a gömöri hegyek riadt-ságát így fejezi ki:

A vaskutyák rozsdásra váltak,
foga van január fagyának,
a Szitnyótól a Polomig
a gyárak
állnak, állnak, állnak.

Hegyeim mi lett veletek?
ma akárhová mehetek
ilyen bambán, elhagyatva álltok?
Csend. Hahó,
befagyott szátok, szemetek?

Életet hé! Tűz a kohókba
vaskutyák be a szaladókba
s ki a hegyekbe vasért;
ömölgjön öntött vasfény a tiszta hóba.

Zúgjon a Masa, mint a boly,
dohogja a kohó komoly
ritmusát a munkának, hajrá!
Felel rá?
Egy hang sír: »Bozse, bozse moj«.

Olvasom ezt a verset s úgy látom, hogy a statisztika adatai belefutnak, föloldódnak a vers hangulatában és a vers emocionális zúgása, képes villózása a statisztikai kimutatásokban kap fogalom-

pontos testet. A valóság tehát ugyanaz, ha akár a logikai, akár az emocionális érzékelés oldaláról közeledik hozzá az ember. Ez az egyezés majdnem olyan értékkel bír, mint a tiszta közgazdaságtan bizonyítása, amikor egy elméleti, deduktív levezetést a valóság tapasztalati tényeivel induktív módon bizonyít be. Itt a számok igazolják a képet és a kép igazolja a számokat s a való helyzet két azonos értékű formában bizonyosodik meg az ember előtt.

Számok beszélnek a változásokról

Az alábbiakban 37 Pozsony és Ungvár közé eső város és község fejlődését mutatjuk be, egybevetve az 1910 és 1930 évek adatait. Későbbi adatok nem állanak rendelkezésre. Csehszlovákiában ugyanis 10 évenként rendeztek népszámlálást. A harmadik népszámlálást a köztársaság már nem élte meg. Az 1910-ből való adatok az utolsó magyar népszámlálás eredményeiből valók. Az első pillanatban úgy tűnik, hogy hasznosabb lenne az 1919-es vagy az 1920-as adatokból kiindulni. Ezekben a zavaros időkben azonban minden forrott s a cseh népszámlálás arra törekedett, hogy minél hamisabb képet nyújtson a béketárgyalásokon a Felvidék nemzetiségi viszonyairól.

A városok közül különös erőre kapott Pozsony, Ungvár és Kassa. A fejlődés hajtóerői Pozsony esetében gazdaságiak és közigazgatásiak. Pozsony természetesen felszívólag hatott vidékére, mint-hogy a legnagyobb és legurbánusabb helye volt a Felvidéken. Fejlődését a Duna fontossága hatá-

A város neve	A lakosság 1910	száma 1930
Pozsony	78.223	123.844
Kassa	44.211	70.117
Ungvár	16.919	33.133
Nyitra	16.419	21.283
Eperjes	16.323	21.775
Érsekújvár	16.228	22.457
Selmecbánya	15.185	13.395
Nagyszombat	15.165	23.945
Losonc	12.939	15.459
Rózsáhegy	12.249	15.663
Igló	10.525	12.258
Miava	10.065	9.323
Léva	9.675	12.576
Zsolna	9.179	17.451
Zólyom	8.799	11.214
Trencsén	7.805	11.809
Galgóc	7.749	9.055
Lőcse	7.528	8.906
Pöstyén	7.379	12.080
Gyetva	7.339	7.324
Rimaszombat	6.912	8.044
Bártfa	6.578	7.730
Rozsnyó	6.565	6.668
Nagyatpolcsány	6.399	8.731
Korompa	6.378	4.273
Késmárk	6.317	7.228
Ruszka	6.262	6.711
Vágújhely	5.879	6.796
Farkasd	5.391	5.380
Dunaszerdahely	5.371	6.280
Tardoskedd	5.353	6.208
Nagysurány	5.225	6.388
Csaca	5.207	6.633
Malacka	5.136	7.213
Dobsina	5.029	4.681
Szokolca	5.018	5.309
Modor	5.009	5.683

rozta meg. A Duna megnyitotta az amúgyis össze-
zúfolt cseh ipar számára az utat Kelet felé és a
Balkánra. Ezért sok cseh gyár és kereskedelmi vál-
lalat húzódott le ide, a pressburgerek zárt, józan és

kiegyensúlyozott világát iparos és terjeszkedő virágzás váltotta fel, Azelőtt Bécs közelsége szerénnyé tette ezt a várost s némileg korlátozta tevékenysége sugarát. A csehszlovák köztársaság keretében szerencsés körülmények folytán az ország egyik legfontosabb városa lett. A cseh ipar felismerte jelentőségét s külföldre irányuló kereskedelmének egyik legfontosabb állomása lett. Ezenkívül a szlovákság nemzeté fejlődése során a nemzeti, kulturális és politikai élet központjává tette, kristályosító maggá fejlesztette. A közigazgatási hivatalok, különösen a tartományi hivatalok közigazgatási gyúponná tették a várost. De az egész Felvidék is erősen hozzákapcsolódott, Prága messze volt s nem érvényesítette a főváros központosító szerepét.

Kassa fejlődése a közigazgatási szervezet kiépítése révén történt. Északról délre, keletről nyugatra irányuló közlekedési keresztezésen feküdt ugyan, de fejlődését közigazgatási intézményeitől nyerte. Ez természetszerűleg nagy hivatalnok beözönlést tett lehetővé. A cseh hivatalnokok annyira megszállták a várost, hogy annak majdnem cseh jellege lett. A város nem vesztette el döntő magyar mivoltát a megszállás ideje alatt. A magyar kultúra gazdag hagyományai voltak a városban és a magyar urbanitás sokáig ható erő, mérték és uralkodó forma maradt. A csehek és szlovákok nem hoztak a városba magasabb rendű kultúrformát. A megszálló hivatalnokok tízezrei új telepeket építettek, körülvették a régi várost, de annak eredeti jellegét nem bírták elemészteni.

Ungvár is közigazgatási hatásokra fejlődött. Ez a 16.000 lelket számláló hely a háború után

Ruténföld fővárosává lépett elő. Központi hivatalaiba rengeteg hivatalnok tódult. A csehek úgy rendezkedtek be a városban, mint vérbeli hódítók. Ha már többségi hatásokat tételezünk fel az új államban a ruszinság felé, akkor az lett volna természetesebb, hogy a szlovákság fejtse ki ezt a hatást, mivel a ruszinság szomszédságában és vele összekeveredve élt. A csehek azonban nem ismerték el a szlovákság jogát erre. Kárpátalját teljesen és kizárólag maguknak foglalták le. Az országot ők kormányozták az autonómia kulisszái mögött, melyet csak végül adtak meg. Az alkormányzó cseh volt és nagyobb hatalommal rendelkezett, mint maga a kormányzó. A cseh hivatalnokok beözönlése oly nagy volt már az első időkben is, hogy külön, fából épített negyedek kellett számukra építeni. Később a hódítók hatalmas palotákba költöztek és a fából hevenyészett szükséglakásokba őslakosok, főleg magyarok szorultak. Olyan volt ez, mint a pionír élet a gyarmatokon. Egyszerű viskóban kezdi a hódító és nagyszerű palotában végzi, ha megszede magát. A ruszinság áramlása „fővárosa” felé szintén a hivatalok útján történt — amennyire lehetett. De ez a nép, amely még most sem alakította ki intelligenciáját, nem tudta a maga vonzó kultúrközpontjává fejleszteni a várost. A magyarság erős alaprétégét ugyan kissé behordta a beözönlő törmelék, de jelentősége megmaradt mindig. Ipari központtá nem tudott előlépni a város s így a környező népeiséget nem vonzotta úgy, mint Pozsony. A nagyszámú hivatalnokréteg a kereskedelem alapját biztosította s valóban annyira kereskedelmi várossá lett Ungvár, hogy ezt az első pillanatban alig értette az ember.

A hivatalnokréteg jelenléte a városnak külsőleg urbanus formát kölcsönzött, villanegyedeket és bérpalotás részeket. A ruszinságnak azonban nem volt sok köze ehhez. A várostól pár kilométernyire szörnyű esetttségben élt. A csehek keleti rezervációnak tekintették az országot. Nyaranta csehek csundráztak (tipikus cseh szó, turista-csavargást jelent) a falvakban és hegyekben. A turista szövetség utasításai szerint a prospektusok és útmutatók a népet barátságatlannak mondták s azért azt ajánlották, hogy a cseh turisták ne járjanak a hegyekben és völgyekben egyedül vagy védelmi eszközök nélkül. Éhes gyereksereg hada kísérte állandóan a turistákat. A cseh kispolgár áhítozott a romantikára s gyarmatos ösztönök is éltek benne. Láttam eseteket, amikor turisták a gyermekeket olyan pózba kényszerítették, mintha maguk dolgát végeznék, csokoládét nyomtak a kezükbe s mint valami vad és primitív népséget lefényképezték. A kárpátaljai nyomor 1932-ben olyan nagy lett, hogy a nemzetközi sajtóba is bekerült híre. Német és angol írók is felkeresték a vidéket. Csodálkozásuk nem ismert mértéket, amikor látták, hogy a hatalmas modern hivatalnok-palotától félkilométernyire a tömegnyomor borzalmas telepe található Ungváron („disznóhizlalda”), amely arra érdemes, hogy európai különlegesség legyen.

A felvidéki városok és a kisebbségi városi magyarság

A háború előtt városaink iparforgalmi és kulturális alakulása — mint láttuk — elsősorban, de nem kizárólag a magyarság fejlődésének kedvezett. A vá-

rosias magyarság sorsát a háború után ugyancsak iparforgalmi változások irányították. Ezt már ismerjük. Csak ismételjük itt, hogy a magyar ipar a Felvidékről részben elköltözött, részben tönkretették. Ezen a téren odáig jutottunk, hogy egyre illuzórikusabb lett a kisebbségi magyarság ipari termelőtechnikai tevékenységéről beszélni. Mégis milyen volt a magyarság ipari termelő-tevékenysége a kisebbségi sorsban? A csehszlovák statisztikai hivatal közlése szerint, a legutolsó népszámlálás szerint volt összesen 1763 fémfeldolgozó, 286 gép- és szerszámipari, 12 vegyi, 242 textil, 152 bőripari, 110 agyag- és kőipari üzemünk. Nekünk volt, nekünk, magyar kisebbségnek! Az adatok közül elégséges a vas- és fémipari üzemeket tekintenünk, mivel ez az iparág termelőeszközök gyártását végzi és így mindenkor a társadalmi állapot indexe. Hát bizony számra és szemre kétségtelenül szép az 1763 fémfeldolgozó és a 286 gép- és szerszámipari üzem. De ezek a számok a kis üzemeket, a kézműves műhelyeket és a nagyobb gyárakat egyformán magukba foglalják. Ó, de hová lettek a magyarság nagyipari vállalatai, a modern társadalmi lét motorai és hajtóerői? Ilyenekről sajnos nem tudunk. A városias magyarság elvesztette azokat az ipari üzemeit is nagyrészt, amelyekkel rendelkezett. Velük együtt városias léte alapjait veszítette el.

Városainkat ezenkívül roppant veszteség érte a középosztály expatriálásával. A fordulat pillanatában ez a réteg joggal érezhette, hogy létalapja szűnik meg az új állam keretében. Meg is szűnt. A Felvidéket 130.000 közhivatalnok hagyta el és Csonka-Magyarországra költözött. Így veszett el a háború-

előtti magyar városi kultúrrétegnek több mint a fele. Mennyit jelentett volna, ha ez a hatalmas réteg bent maradt volna a városokban a kisebbségi küzdelmek folyamán!

Az expatriáltak után a csehek rendezkedtek be a városokban. Kezükre járt az állam hatalmas szervezete. De a beözönlött csehek a városokat, mint a nemzeti fejlődés kohói, nem gyujtották be valamiféle magasabbrendűséggel. A kohók nem működtek többé úgy, mint a háború előtt. Ha történt asszimilálódás, az nem azért történt, mert a csehek életformája vagy stílusa emberi emelkedést jelentett volna az asszimiláltaknak. A háború utáni asszimiláció a falat kenyér lehetősége és a népszámláló biztosok munkája, gyümölcse volt. Jellemző, hogy a csehek stílusa és formája még a szlovákság számára is idegen maradt, még az is szabadulni kívánt tőle. A felvidéki magyarság száma 1930-ig 1910-hez viszonyítva 377.957 lélekkel csökkent. Révay István számításai szerint 1921-ig 10—15%-os asszimilációs lemorzsolódás érte a felvidéki magyarságot. 1921 és 1930 között 57.057 lélek vész el.

*A városok nemzetiségi képe
a cseh uralom alatt*

Az általános szemlélődés után nézzünk szét az egyes városokban s nézzük meg, miképpen állt bennük a magyarság ügye. A következőkben 28 város nemzetiségi fejlődését adjuk, szembeállítva az utolsó magyar és az utolsó cseh népszámlálás eredményeit:

A lakosság megoszlása nemzetiség
szerint

Aváros neve	1910			1930		
	magyar,	szlovák,	német	magyar,	cseh-szlovák,	német
Pozsony.....	40,7	14,9	41,9	16,1	51,5	28,1
Kassa.....	76,3	14,8	7,2	16,0	66,0	5,2
Ungvár.....	80,6	7,2	6,8	20 százalékon alul		
Nyitra.....	59,4	30,0	10,0	4,5	86,7	2,6
Eperjes.....	48,9	39,8	8,6	4,3	79,9	4,4
Érsekújvár.....	91,4	6,0	2,3	45,3	42,5	1,1
Selmecbánya.....	41,8	55,0	3,0	2,3	93,3	1,5
Nagyszombat.....	30,0	53,0	15,0	3,6	84,4	4,3
Losonc.....	82,2	12,9	3,3	25,9	56,4	5,8
Rózsáhegy.....	14,2	68,1	8,4	0,3	86,2	6,5
Besztercebánya..	48,8	40,7	8,2	3,8	83,9	4,2
Léva.....	90,4	7,1	2,1	39,5	47,3	1,7
Zsolya.....	25,5	54,0	15,9	2,0	79,2	8,3
Zólyom.....	56,5	40,7	2,4	2,3	94,2	1,4
Trencsén.....	38,4	47,1	11,9	1,8	85,3	5,1
Lőcse.....	32,0	41,1	18,3	3,2	80,6	8,3
Rimaszombat...	89,7	6,8	1,3	43,5	36,6	1,4
Bárfa.....	33,1	39,1	24,6	1,5	66,3	3,0
Rozsnyó.....	89,7	6,2	2,4	48,0	37,5	2,5
Késmárk.....	20,8	25,4	51,3	1,8	41,8	35,6
Dobsina.....	34,6	29,9	33,6	5,2	62,7	27,5
Szokolca.....	10,0	82,0	5,2	0,4	95,8	1,0
Modor.....	6,9	82,3	10,5	1,5	91,3	6,2
Újbánya.....	9,8	88,4	1,6	1,0	97,4	0,3
Körmöcbánya....	33,3	32,8	33,5	2,5	79,2	13,2
Gölnicbánya.....	15,8	28,6	54,7	0,5	5,5	91,2
Szepesolaszi.....	11,6	66,8	18,3	1,1	81,1	9,1
Poprád.....	17,1	32,3	35,8	3,8	54,6	26,1

A magyarság visszaesése mindenütt képtelenül nagy. A szlovák nyelvterületen ez a nagy lemorzsolódás tán még érthető lenne. Meg lehetne érteni, hogy Nyitrán 54,9, Selmecbányán 39,5, Nagyszombaton 26,4, Zólyomban 54,2 és Trencsénben 36,4 százalékkal romlott a magyarság arányszáma a többi nemzetiséghez. De mivel magyarázható a

nagymérvű leromlás magyar helyeken? Miképpen érhető, hogy Kassán 58,7, Érsekújvárott 46,1, Losoncon 52,9, Rimaszombaton 46,2 és Rozsnyón 41,7%-kal romlott a magyarság aránya? És mivel magyarázható az is, hogy sok magyar városban a magyarság visszaesése viszonylag kisebb, mint szlovák városokban? Mindenesetre a cseh és szlovák népszámlálási biztosok hatalmas munkát végeztek, amíg ezt az eredményt kihozták. Érsekújvárt például, ahol a hivatalos statisztika csak 45,3%-os relatív magyar többséget mutatott ki, a községi választásoknál a szavazatok 80%-a volt magyar. Ugyanilyen volt a helyzet más városokban is. Kassán a magyar szavazatok szintén jóval meghaladták a magyarság statisztikai arányát. A cseh népszámlálási eredményeket tehát nagy kétkedéssel kell fogadnunk. De mindez nem jelentheti azt, hogy a kisebbségi sorsban a magyarság helyzete nem volt súlyos és veszélyes. A lemorzsolódás állandóan tartott. Örülünk volna, hogyha ez a folyamat a szlovákság háborúelőtti arányait érte volna el csupán. Az új állam lankadatlan erővel készítette azokat a helyzeteket, amelyek népi megsemmisüléssel fenyegették a magyarságot. Mindent egybevetve, tíz év alatt 46 helység veszett el a magyarság számára! 1921-ben még 786 helységben volt viszonylagos és abszolút magyar többség, tíz év múlva már csak 740-ben. Ezeket az adatokat 1930-ban hozták nyilvánosságra. A további romlást 1938-ig az 1940-es cseh népszámlálás tisztázta volna, de ezt már nem tarthatták meg. Amint a magyarság valahol a statisztika papírformája szerint elveszítette viszonylagos többségét vagy a 20% alá szállt, megvonták nyelvének

használati jogát a hivatalok és a bíróság előtt. A helységek kiszakadásával vagy kiszakításával aztán csökkentették a magyarság telepterületét és növelték a szlávságét. A fekete mező egyre lejjebb szorult, legalábbis papírforma szerint, a trianoni határok felé. A csehek és szlovákok így kuporgattak maguknak egyre több érvet annak bizonyítására, hogy az állam nem nemzetiségi, hanem nemzeti állam, egyre halványuló és szerintük jelentéktelen nemzetiségi színeződéssel. A hivatalos kimutatások szerint 1921-ben a magyar helységek területe 10,634 négyzetkilométert tett ki. Tíz évvel később már csak 9913 négyzetkilométert. Az elvesztett terület 721 négyzetkilométer.

A felszabadítás talán éppen a 12-ik órában jött a kisebbségi magyarság megmentésére.